

Ємельянов В'ячеслав Павлович –
головний науковий співробітник Інституту
вивчення проблем злочинності Академії
правових наук України, доктор юридичних
наук, професор

Щодо визначення предмету злочину та класифікації об'єктів злочинів: дискусійні питання

У статті продовжується обговорення дискусійних питань, що існують у кримінально-правовій науці відносно об'єкту злочинів, предмету та класифікації об'єктів злочинів, у тому числі організованих. Автором запропоновано своє визначення предмету злочину та класифікації об'єктів злочинів.

Стаття, що пропонується, є фактичним продовженням попередньої статті, яка була опублікована у № 16 даного науково-практичного журналу, і присвячена розгляду дискусійних питань, що існують у кримінально-правовій науці відносно об'єкту злочинів. У статті була піддана критиці концепція об'єкту злочинів, як сукупності суспільних відносин, бо остання категорія є науковою абстракцією, на яку не може посягнути реальний злочин, та підтримана протилежна концепція, яка об'єктом злочинів визнає блага, цінності, людей, але показана певна неповнота цієї в цілому вірної концепції і запропоновано універсальною категорією, що охоплює всі охоронювані кримінальним законом об'єкти, вважати категорію “сфери життєдіяльності людей” [1].

При такому підході до проблеми безпосереднього об'єкту злочину знімається питання про відокремлення об'єкту злочину від предмету, оскільки тут мову можна вести про певну єдність об'єкту і предмету злочину і неможливість їхнього штучного розмежування [2, с. 13–14]. Та й з позиції прихильників концепції об'єкту, як суспільних відносин, різниця між об'єктом і предметом злочину звичайно зводиться лише до того, що суспільні відносини, виступаючи об'єктом злочину, містять у собі, як складовий елемент, (предмет відношення) блага і цінності, з приводу яких вони існують, і, які виступають у якості предмету злочину, тобто виявляється, що збігаються предмет суспільних відносин і предмет злочину [3, с. 44, 47–48, 53; 4, с. 26, 93]. Проте, якщо виключити з цієї схеми таку абстрактну категорію як суспільні відносини, то реальний об'єкт збігається з реальним предметом злочину.

На збіг понять об'єкту і предмету вказували і вказують чимало вчених. Так, О.Ф. Кістяковський відзначав, що “об'єктом злочину називається предмет, на який спрямовано або над яким вчинено злочин” [5, с. 280], Л.С. Белогріц-Котляревський вказував: “Загальні ознаки злочину такі: 1) особа, яка чинить злочинне діяння, або суб'єкт злочину; 2) предмет, на який направляєється таке діяння, або об'єкт; і 3) сама злочинна дія та її наслідок” [6, с. 105], а Б.С. Нікіфоров, розглядаючи предмет як складову частину об'єкту, дійшов висновку, що проблема предмету злочину в її теперішньому вигляді, по суті, знімається, тому що усувається необхідність у самостійному дослідженні предмету злочину як явища, що лежить за межами об'єкту і веде самостійне стосовно нього існування [7, с. 130–132]. Найбільш чітко й обґрунтовано цю позицію висловив А.А. Піонтковський. “Нам здається, – писав він, – що ... введення у вчення про об'єкт злочину поняття предмету посягання не є

необхідністю... Якщо це тільки перейменування безпосереднього об'єкту в предмет посягання, то по суті нічого не змінюється, тому що безпосередній об'єкт і є предметом, на який діють. Тому, визначити предмет як щось, на що безпосередньо діє злочинець (майно, здоров'я людини і т. д.), і, залишаючи цей предмет у вченні про об'єкт, не називати його об'єктом – значить усього лише невиправдано змінити раніше устояну термінологію. Про предмет як елемент складу злочину, на відміну від об'єкту злочину, можна і треба говорити лише тоді, коли на відміну від об'єкту злочину на нього (предмет) не відбувається посягання. Так, об'єктом хабарництва є нормальна робота держапарату, а предметом хабарництва – певні матеріальні цінності... При такому розумінні предмету злочину він не відноситься до об'єкта, а належить до об'єктивної сторони складу цих злочинів” [8, с. 119].

Таким чином, виділення предмету, відмінного від об'єкту злочину, засновано на змішуванні об'єкту (предмету) злочинного посягання і предмету, що згадується у складі злочину в якості способу або засобу вчинення цього посягання. Здавалося б, єдиним винятком тут можуть служити об'єкт і предмет злочинів проти власності щодо яких стала вже практично аксіоматичною формула, що об'єктом цих злочинів є відношення власності, а предметом – майно. Проте, така формула, здається, є не що інше, як результат штучних побудов на рівні родового складу, що полягають у наступному. По-перше, неточною є сама назва глави “Злочини проти власності”. Ця глава містить у собі лише незначну частину злочинів, які торкаються інтересів власників, а саме майнові злочини, і то в основному відносно рухомого майна. За межами цієї глави залишаються злочини проти інтелектуальної власності, власності на землю і багато інших, тому більш точним для даної глави була б назва “Майнові злочини”. Саме так вона називалася, наприклад, у Кримінальних кодексах УРСР, РРФСР та інших республік 1922 р. і 1926 – 1927 рр., і тоді не виникало питання про те, що є об'єктом злочину, а що – предметом, усе було єдино. Так, у підручнику з Особливої частини кримінального права 1939 р. щодо об'єкта розкрадань соціалістичної власності (автор розділу проф. О.А. Герцензон) вказується: “Об'єкт злочинного посягання за Законом від 7 серпня 1932 р. може бути визначений таким чином: а) державне майно; б) прирівняні до державного майна вантажі на залізничному і водному транспорті; в) прирівняне до державного майно колгоспів і кооперативів, а також майно громадських організацій – профспілок, добровільних товариств і т. д.” [9, с. 104], а при розгляді корисливих майнових злочинів (автор розділу проф. М.М. Ісаєв) відзначається, що їхнім об'єктом є чуже майно [9, с. 256, 266, 268, 270]. У роботі, присвяченій питанням відповідальності за крадіжку особистого майна громадян і за розбій, М.І. Бажанов писав, що безпосереднім об'єктом крадіжки є чуже майно, а безпосереднім об'єктом розбою – особисте майно й особа [10, с. 7–10, 24].

Такий підхід уявляється цілком правильним, оскільки шкода в даних випадках заподіюється дійсно майну, а не праву власності на це майно, тому що в результаті викрадення майна власник не втрачає права власності на нього і може в будь-який момент зажадати своє майно від будь-якого незаконного власника, а винна особа ніколи не зможе знайти права власності на майно, що знаходиться в незаконному користуванні, тому що відповідно до цивільного законодавства право власності виникає лише на законних підставах. Тому, в кримінальному законодавстві багатьох держав категорія злочинів, що аналізується, не називається злочинами проти власності, а має відповідну конкретну назву. Так, Другий розділ Другої книги КК Швейцарії називається “Злочинні діяння проти майна” [11, с. 169], глава 5 Особливої частини КК Китайської Народної Республіки називається “Злочини проти майна” [12, с. 103], глава 8 КК Швеції – “Про крадіжку, розбій та інші злочини, пов'язані з викраденням майна” [13, с. 31], у КК ФРН майнові злочини знаходять місце в чотирьох розділах Особливої частини, які називаються так: Розділ дев'ятнадцятий

“Крадіжка і присвоєння майна”, Розділ двадцятий “Розбій і вимагання”, Розділ двадцять перший “Приховування злочинця і приховування майна, здобутого злочинним шляхом”, Розділ двадцять другий “Шахрайство і злочинне зловживання довірою” [14, с. 139, 142, 144, 148].

Нерідко в якості контраргументу використовується теза про те, що при викраденні майна викраденій речі ніякої шкоди не заподіюється, тому майно не є об’єктом злочину. Проте, ця теза теж є не що інше, як результат змішування понять. Дійсно, конкретній речі, що викрадена, ніякого збитку не заподіюється і заподіяно бути не може, тому що не для того дана річ викрадалася, щоб заподіяти їй шкоду, а для того, щоб отримати з цього якусь користь. Збиток заподіюється майну власника, як сукупності майнових благ, як деякій майновій масі, наявному майновому фонду, що реально зменшується за рахунок викрадення тієї або іншої речі.

Саме в цьому сенсі майно виступає в якості об’єкту (предмету) злочину. Викрадення конкретної речі служить лише засобом посягання на майно, тим самим, має відношення не до об’єкту (предмету) злочину, а до його об’єктивної сторони, оскільки вказує на те, у чому ж конкретно виявилось заподіяння шкоди майну.

Об’єкти злочинів у кримінально-правовій літературі звичайно класифікуються за двома основами: у залежності від ступеня узагальненості – по “вертикалі” (загальний, родовий і безпосередній) і в залежності від важливості безпосереднього об’єкту – по “горизонталі” (основний, додатковий обов’язковий, додатковий факультативний).

В основу даної класифікації покладена структура чинного кримінального законодавства, у зв’язку з чим, очевидно, потрібно деяке уточнення в тому плані, що саме тут піддано класифікації – об’єкти злочинів чи ознаки об’єктів, сформульовані в конструкціях складів, реальні явища дійсності або їх інформаційні моделі. Вперше піддавши критиці триступеневу систему розподілу об’єктів по “вертикалі”, Б.С. Никифоров відзначав, що “запропонований у літературі триступеневий розподіл об’єктів, що претендує на універсальність, у дійсності цілком може бути застосований тільки до деяких злочинів, наприклад, до злочинів проти особи. Стосовно до інших складів нерідко вказуються тільки два об’єкти – загальний, що уявляється, й інший – чи то “спеціальний”, чи то “безпосередній”, чи то “спеціальний” і “безпосередній” одночасно” [7, с. 108–109]. Із приведеного висловлення Б.С. Нікіфорова можна зробити два таких висновки: 1) загальний і родовий об’єкт устанавлюються стосовно до складів злочинів, що існують у чинному законодавстві, 2) реальний із усіх об’єктів один – безпосередній або спеціальний, інші лише передбачаються.

На уявний, абстрактний характер родового об’єкту зверталася увага й у більш пізній літературі. “Всупереч устояним у теорії і практиці розумінням родового об’єкту злочину, – пишуть І.П. Лановенко і Г.І. Чангулі, – окремі автори висловлювали сумніви щодо доцільності й навіть правильності його визначення, тому що родовий об’єкт злочину (як і родовий склад у цілому) – “абстракція, якої не знає закон” [15, с. 13].

Ці висновки вважаються по суті правильними, оскільки в дійсності злочин, як явище об’єктивної реальності, має лише один об’єкт – безпосередній (конкретний) або декілька таких. Ніякого родового і загального об’єкту конкретний злочин, як реальне явище дійсності, не знає, тому що злочинне посягання завжди конкретне і безпосереднє. Як справедливо підкреслює Г.П. Новосьолов, “вичленення трьох названих видів понять об’єкту злочину ніякого відношення до класифікації самих об’єктів злочину не має: подібне, що повторюється у всіх об’єктах злочину, є їхня загальна ознака, але не загальний об’єкт; особливість якої-небудь групи об’єктів злочину – не родовий об’єкт, а ознака, що об’єднує деяку частину об’єктів посягань в одну однорідну за своєю спрямованістю групу й водночас відрізняє її від усіх

інших груп. Подібно тому, як сам злочин завжди стає явищем (але не поняттям) конкретним і не може бути “родовим” або “загальним”, його об’єкт також завжди конкретний, не існує у вигляді “родового” або “загального” об’єкту посягання, і, отже, у реальній дійсності в посяганні немає ніякого іншого об’єкту, крім того, що прихильниками класифікації об’єктів злочину по вертикалі називається безпосереднім” [16, с. 22]. “Родовий” і “загальний” об’єкти – це не реальні об’єкти злочину, а поняття, які узагальнюють поняття про об’єкти конкретних злочинних посягань, що виникають на базі інформації про ознаки конкретних явищ. Узагальнюючи інформаційні моделі, що містяться в конкретних складах злочинів, які являють у свою чергу теж наукові абстракції, ми піднімаємося на більш високий рівень абстракції і визначаємо ознаки так званого родового об’єкту, а потім і загального. Причому найчастіше визначення ознак “родового” об’єкту носить суб’єктивний і суперечливий характер, тому в кримінальному законодавстві ті самі склади в різні періоди розвитку держави знаходяться в різноманітних главах Кримінального кодексу, або неоднаково розміщуються по главах КК у різноманітних державах, або викликають серйозні розбіжності в науці щодо правильності їх розміщення в тій чи іншій главі КК, чим демонструється залежність категорії “родовий об’єкт” не стільки від об’єктивних реалій, а від рівня і специфіки узагальненості ознак цих реалій.

Тим більше це виявляється внаслідок відмови низки знов прийнятих або таких, що приймаються, Кримінальних кодексів від так званої “лінійної” системи побудови Особливої частини КК і розділення її не на глави і статті, а на розділи, глави і статті. Відповідно до цих кодексів, багато з тих понять, що традиційно відносилися до родових об’єктів, раптом перестали бути такими, а триступеневий розподіл об’єктів був витиснутий чотириступеневим, а то і п’ятиступеневим розподілом, залежно від конструкції відповідного розділу Особливої частини Кримінального кодексу, і тепер те, що вважалося раніше родовим об’єктом, може бути або у вигляді такого, що включає в себе низку родових об’єктів, – інтегрованого (надгрупового, складного, складового), або в якості видового як частини родового об’єкту, і навпаки, те, що раніше було видовим об’єктом може розцінюватися як родовий. Так, ті, що згадуються Б.С. Нікіфоровим як зразок триступеневої системи об’єктів злочинів, склади злочинів проти особи в нових кодексах виглядають, наприклад, так:

Відповідно до КК РФ розділ “Злочини проти особи” містить у собі главу 16 “Злочини проти життя і здоров’я”, главу 17 “Злочини проти свободи, честі і гідності”, главу 18 “Злочини проти статевої недоторканості і статевої свободи особи”, главу 19 “Злочини проти конституційних прав і свобод людини і громадянина”, главу 20 “Злочини проти сім’ї і неповнолітніх” [17].

Наприклад, у КК Узбекистану розділ “Злочини проти особи” містить у собі главу I “Злочини проти життя”, главу II “Злочини проти здоров’я”, главу III “Злочини, небезпечні для життя і здоров’я”, главу IV “Злочини проти статевої свободи”, главу V “Злочини проти сім’ї, молоді і моральності”, главу VI “Злочини проти свободи, честі і гідності”, главу VII “Злочини проти конституційних прав і свобод громадян” [18].

Звертає на себе увагу той факт, що якщо в КК РФ злочини проти життя і здоров’я розташовані в одній главі, то в КК Узбекистану вони “розбиті” по трьох главах, які передбачають окремо склади злочинів проти життя, проти здоров’я і небезпечних для життя і здоров’я.

Зазначене переконливо свідчить про те, що такі категорії, як загальний, родовий і видовий об’єкти, на відміну від безпосереднього об’єкта в реальній дійсності не існують, вони суть поняття, що узагальнюють і структурно входять у такі ж абстрактні категорії, як загальне, родові і видові поняття складу (загальний, родовий, видовий склад) і відносяться не до категорій “злочин” як явища реальної

дійсності, а до категорії “склад злочину” як наукової абстракції. Тому було б точніше говорити не про загальний, родовий і видовий об’єкт, а про загальні ознаки об’єкта, згруповані, синтезовані на рівні видового, родового і загального поняття складу злочину. На цьому рівні вже неможливо оперувати реальними сферами життєдіяльності людей, як безпосередніми об’єктами конкретних злочинів, а можна вести мову лише про відповідні поняття й абстрактні категорії того чи іншого ступеня узагальненості. Видове, родове і загальне поняття складу, будучи науковими абстракціями, містять у собі не конкретні блага, цінності й інші сфери життєдіяльності людей, а їхні інформаційні моделі.

Безпосередній об’єкт існує наче б то в двох іпостасях – як явище реальної дійсності, відносно якого спрямоване злочинне діяння, він є “мішенню” для винного, і як сукупність ознак конкретного складу злочину, сформульованого в статті кримінального закону.

При вчиненні злочину винна особа може посягати на два або більше безпосередні об’єкти, і тоді відповідно до кримінального закону виникають такі ситуації. Якщо ознаки кожного з цих об’єктів містяться в окремих складах злочинів, то й кваліфікація діяння здійснюється за сукупністю складів злочинів. Якщо ж ознаки декількох об’єктів містяться в одному складному складі злочину і вчинене цілком цим складом охоплюється, то кваліфікація буде здійснюватися за складним складом, а злочин буде розцінюватись як складний. У цьому випадку один з об’єктів буде основним, інші – додатковими. Основним об’єктом буде той, який таким вважає законодавець, хоча в реальній дійсності ієрархія об’єктів може бути зовсім іншою. Так, побиття, вчинене на ґрунті особистих неприязних відношень з очевидним для винного порушенням громадського порядку, відповідно до п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України від 28 червня 1991 р. № 3 “Про судову практику по справах про хуліганство” повинно розцінюватися як хуліганство [19, с. 568], тобто основним об’єктом буде вважатися громадський порядок, а додатковим – здоров’я людини, тоді як по суті справи тут усе з точністю до навпаки – для винного основним об’єктом фактично було здоров’я потерпілого, а порушення громадського порядку утворилося довільно, без прагнення до цього винної особи. Подібні склади злочинів у науці називають врахованою законом сукупністю, і, звичайно, від волі законодавця багато в чому залежить, що “врахувати” в цьому єдиному складі і який об’єкт вважати основним, а який додатковим, тому, і так звану класифікацію об’єктів по “горизонталі” також варто віднести до категорії “склад злочину”, а не до категорії “злочин”. Таким чином, під класифікацією об’єктів по “вертикалі” і “горизонталі” слід розуміти не класифікацію об’єктів реальних злочинів, а класифікацію ознак об’єктів, що містяться в складах злочинів – конкретних, видових, родових і загальному.

Список використаних джерел

1. Ємельянов В.П. Дискусійні питання щодо визначення об’єкту злочину у кримінально-правовій науці // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 16. – С. 172 – 182.
2. Гавриш С.Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 4 – 15.
3. Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). – Л.: ЛГУ, 1979. – 128 с.
4. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М.: Академия МВД СССР, 1980. – 248 с.
5. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Часть Общая. – Киев: Изд-е Книгопродавца-Издателя Ф. А. Иогансона, 1891. – 850 с.

6. *Белогриц-Котляревский Л.С.* Учебник русского уголовного права. Общая и Особенная части. – Киев; Петербург; Харьков: Южнорусское книгоиздательство Ф.А. Иогансона, 1903. – 618 с.
7. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1960. – 230 с.
8. *Курс советского уголовного права.* В 6-ти томах / Ред. кол. А.А. Пионтковский и др. Часть Общая. Т. 2. Преступление. – М.: Наука, 1970. – 516 с.
9. *Уголовное право. Особенная часть.* Изд. второе, перераб. / Ред. проф. А.А. Герцензон и проф. А.А. Пионтковский. – М.: Юриздат НКЮ СССР, 1939. – 528 с.
10. *Бажанов М.И.* Ответственность за кражу личного имущества граждан и за разбой по советскому уголовному законодательству. – Харьков: Изд-во Харьковского ун-та, 1957. – 40 с.
11. *Уголовный кодекс Швейцарии* / Науч. редакцир., предисл. и перевод с немецкого канд. юрид. наук А.В. Серебренниковой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 350 с.
12. *Уголовный кодекс Китайской Народной Республики* / Под ред. и с предисл. проф. А.И. Коробеева; Пер. с кит. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1999. – 176 с.
13. *Уголовный кодекс Швеции* / Пер. с англ. С.С. Беляева. – М.: МГУ, 2000. – 168 с.
14. *Уголовный кодекс ФРГ* / Пер. с нем. – М.: Зерцало, 2000. – 208 с.
15. *Лановенко И.П., Чангули Г.Л.* Уголовно-правовая охрана трудовых прав граждан / АН УССР. Ин-т государства и права. Отв. ред. И.П. Лановенко. – Киев: Наук. думка, 1989. – 280 с.
16. *Новоселов Г.П.* Учение об объекте преступления. Методологические аспекты. – М.: НОРМА, 2001. – 160 с.
17. *Уголовный кодекс Российской Федерации.* – М.: ТК Велби, Изд-во “Проспект”, 2003. – 160 с.
18. *Уголовный кодекс Республики Узбекистан* / Вступ. статья М.Х. Рустамбаева, А.С. Якубова, З.Х. Гулямова. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 338 с.
19. *Кримінальний кодекс України.* Кримінально-процесуальний кодекс України. Постанови Пленуму Верховного Суду України із загальних питань судової діяльності та в кримінальних справах / Відп. ред. В.Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 720 с.

The author continues to consider the debatable questions in the criminal-legal science concerning the object of the crimes, the subject and the classification of the objects of the crimes, including organized crime.